

פילנתרופיה בישראל

הלל שמיד¹ ואבישג רודיך-כהן²

פילנתרופיה היא פרקטיקה הקיימת מקדמת דנא, ולה ביטויים ממוסדים מתועדים מאז ימי הביניים. יחד עם זאת, בבואנו להגדיר את המושג, אנו נתקלים בקושי מסוים, משום שהגדרות הפילנתרופיה מתייחסות להיבטים שונים במעשה הנתינה. חלקן מתייחסות לתרגום המילולי של המלה, אהבת האדם (Oxford English Dictionary, 2010), וחלקן לאידיאלים ולעקרונות העומדים בבסיס העשייה והנתינה הפילנתרופית ולכוונות העומדות בבסיס הנתינה הפילנתרופית (Payton, 1988; Van Til, 1990). על פי פייטון וואן-טיל פילנתרופיה היא נתינה או עשייה התנדבותית וולונטרית המכוונת לתת מענה לצרכים חברתיים או לקידום מטרות חברתיות. הדגש בהגדרה זו הוא על הכוונה לתרום לרווחת האחר ולשיפור איכות חייו (Sulek, 2010; McCullly, 2008). שרוויש (Schervish, 1998), לעומת זאת, ממקם את הפילנתרופיה במסגרת של יחסים חברתיים הדדיים הנוצרים בין תורם לנתרם ובין התורם לקהילה שהוא חי ופועל בתוכה. חוקרים אחרים שמים דגש על הנתינה הוולונטרית. סלומון (Salamon, 1992) ואנהייר וליסט (Anheier & List, 2005), למשל, טוענים שפילנתרופיה היא נתינה פרטית למטרות ציבוריות ומקור מימון של המגזר השלישי. זאת בשונה מסוגים אחרים של חליפין כספי – מיסוי שבאמצעותו כסף עובר מגורמים פרטיים למטרות ציבוריות, אך ללא ההיבט הוולונטרי, או מסחר שבאמצעותו כסף עובר בהסכמה מידיים פרטיות לידיים פרטיות.

הפילנתרופיה נבדלת מסוגי נתינה פרטית אחרים, כמו צדקה, בכך שהיא מכוונת לתת מענה לבעיות חברתיות ולא לפתור בעיות של פרטים שצורכיהם לא סופקו. הבחנה זו נובעת משינוי דרמטי שעברה הפילנתרופיה בארצות הברית בסוף המאה ה-19, כשהקימו קרנגי ורוקפלר את הקרנות המודרניות הראשונות המהוות חלק מהפילנתרופיה המדעית.

1 מנהל המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל וראש הקתדרה לחקר התנדבות וארגונים ללא כוונת רווח ע"ש ז'ק ל' מנארד.

2 בית הספר למדיניות ציבורית על שם פדרמן, האוניברסיטה העברית בירושלים.

מהות שינוי זה היתה מעבר מנתינה של יחידים, שמניעה היו אמונה דתית, לנתינה ממוסדת של ארגונים, שהקימו קרנות לטובת הציבור הרחב (Sealand, 2003).

יחד עם זאת, ההבחנה בין פילנתרופיה לצדקה מלאכותית במידה מסוימת. זאת משום שהתפתחות הפילנתרופיה המדעית, בניגוד לצדקה, מהווה רק שלב אחד בתהליך התפתחות המושג והפרקטיקה הפילנתרופית (ראו פירוט הדיון אצל רודיך, 2007). גם היום הפילנתרופיה מתמודדת עם מגמות שינוי והתפתחות. פרקטיקות פילנתרופיות חדשות – נתינה אסטרטגית, פילנתרופיה יזמית, החזר השקעה פילנתרופית וכדומה – צצות חדשות לבקרים, ובמקביל להן ממשיכה להתקיים הפילנתרופיה המסורתית של "מתן צ'קים". המגמה הבולטת היום היא המעורבות הגדלה של התורמים; אלה מבקשים להיות מעורבים יותר בתוכניות ובמיזמים שהם תורמים להם. בה בעת ניתן לראות ירידה בנתינה לארגוני גג ומעבר להקמת קרנות פרטיות או מעין פרטיות, שבהן לתורם יש שליטה רבה יותר. מגמה זו משתלבת במהלך אחר שמכונה תנועת הדיווחיות (the accountability movement): עוד ועוד קרנות, תורמים גדולים וגם הציבור הרחב דורשים לקבל מהארגונים הנתרמים דין וחשבון על השימוש בתרומות, על היעילות הארגונית ועל הנהגת מדדים להצלחה (ראו סקירה אצל Carman, 2009).

לפילנתרופיה תפקידים רבים ומגוונים. אחד החשובים בהם הוא התמיכה בבניית חברה אזרחית פלורליסטית ועידוד שינוי חברתי (Smith, 1999). תפקיד אחר הוא מילוי צרכים שהשוק והמדינה לא מעוניינים או לא יכולים לספק, כמו הטיפול באוכלוסיות מוחלשות הנמצאות בשולי החברה, שכוחות השוק מתעמרים בהן ונגישותן לזירת קבלת ההחלטות ולהקצאת המשאבים מוגבלת ביותר. יש הרואים בפילנתרופיה מנגנון לחלוקה מחדש של משאבים לאומיים באמצעות תמיכה כספית באוכלוסיות נזקקות (Prewitt, 2006).

לפילנתרופיה תפקיד חשוב גם בעידוד חדשנות ויצירתיות בתחומים שונים, כגון אמנות, מדעים, מחקר ומדיניות חברתית. בשנים האחרונות היתה הפילנתרופיה שותפה לייזום שינויים מדעיים וטכנולוגיים חשובים ולהנהגתם. יכולתה לעקוף את הביורוקרטיה הממסדית מאפשרת לה נגישות למרכזי ידע השוקדים על פיתוח מדעי וטכנולוגי לטובת הכלל.

לפילנתרופיה הפרטית והמוסדית תפקיד ערכי ומוסרי במדינה המודרנית המבקשת להנחיל ערכים ליברליים ודמוקרטיים. הפילנתרופיה בכלל ופעילות הקרנות בפרט נתפסות כישות חיצונית לכוחות השוק ולמדינה, המשפיעה על "הטוב הציבורי" ופועלת לקידומו (Payton & Moody, 2008). יש לציין שהדעות בדבר "הטוב הציבורי" והגדרתו חלוקות, שכן ממשלים שונים מגדירים אותו על פי המאפיינים השלטוניים והתרבותיים הייחודיים להם. לתוך אי הוודאות ואי הבהירות הזו נכנסת הפילנתרופיה המודרנית ומנסה לקדם מטרות חברתיות, בין שהן מתואמות עם המדינה ובין שלא. במקומות שונים

המדינה מעודדת יחידים להשתמש בכספם למטרות ציבוריות, באמצעות הטבות מס על תרומתם (לעתים תוך הגדרת תחומים ייחודיים המהווים "טוב ציבורי" והמזכים בהטבת מס). מדיניות זו משקפת תפיסות ערכיות שונות בנוגע לתפקיד הפילנתרופיה בזירה הציבורית (Prewitt, 2006). מדינות רבות מאמצות אותה כשחקן משמעותי בזירה זו, אך בלי לדון בתפקידה ובבסיס לפעולתה במרחב הציבורי.

סוגיה מרכזית הנוגעת לפילנתרופיה היא מידת האפקטיביות של העשייה הפילנתרופית ותרומתה לקידום המיזמים החברתיים לטובת קהלי יעד מגוונים. לטענת חוקרים, ביניהם פרומקין (Frumkin, 2006), לאפקטיביות הפעולה הפילנתרופית זיקה הדוקה למידת הלגיטימיות שלה, שכן מעורבותה בפיתוח ובקידום תוכניות חברתיות לא תמיד זוכה לברכת הדרך מצד גורמים ממשלתיים וציבוריים, גורמים פרטיים והציבור הרחב עצמו. לא תמיד ברור לגורמים אלה מהו מקור הלגיטימציה של הפעילות הפילנתרופית ואם הוא נובע בעיקר מהונם ומיכולתם הכספית של הפילנתרופים, המקנה להם, לתפיסתם, את הלגיטימציה לפעילותם (בשילוב עם המאפיינים הוולונטריים והאלטראיסטיים המשויכים לפילנתרופיה). מחקרים שבחנו את שאלת הלגיטימיות והאפקטיביות מגלים שמידת האפקטיביות של הפעילות הפילנתרופית והישגיה שנויים במחלוקת. יש הטוענים שלפילנתרופיה תרומה שולית לצמצום אי השוויון והחלוקה מחדש של המשאבים הלאומיים (Wolpert, 2006). קרנות לא חוללו את השינויים שהן זוקפות לזכותן, והאפקטיביות שלהן מוטלת בספק. הערך המוסף של תרומתן לאזרחים, בתמורה להטבות המס שהן מקבלות, אינו ברור וקשה למדידה ולהערכה. למרות השאיפות היזמיות והחדשניות של התורמים, המשאבים שתורמת הפילנתרופיה מוגבלים, ואין הם מחוללים שינוי משמעותי או נותנים מענה לבעיות יסוד של החברה המודרנית (Frumkin 2006; Prewitt, 2006). כך גם עולה לדיון סוגיית תפקיד הקרנות ככלי לחלוקה מחדש של המשאבים ועמה השאלה אם אין דרך המיסוי עדיפה על הפילנתרופיה שתורמתה, למרות נדיבותה, היא מוגבלת (Wolpert, 2006).

אין ספק, שנושא הלגיטימיות הפורמלית והלא פורמלית הנדרשת מהפילנתרופיה הוא סוגיה חשובה, שלה מספר היבטים: היבט אחד הוא אופי הדיווח של הפילנתרופיה על מעשיה ופעולותיה, אשר למעשה לא נדרשת כיום לשום דין וחשבון מוגדר והדיווחים הם על פי רוב עמומים ולא מחייבים. בהעדר הצורך לדווח לגורם כלשהו, ציבורי או פרטי, מתעזרת הלגיטימציה לפעילות הפילנתרופית, היכולה להיות מזוהה כרצונם של פרטים להשפיע ולסייע ובמקביל גם כדרך לקידום האינטרסים הפרטיים של התורמים. ואכן ההיבט השני הוא נושא הטבות המס שהתורמים הפילנתרופים זוכים להן במקומות רבים בעולם. הטבות המס מהוות אישור לתפקיד ולחשיבות של הפילנתרופיה בעיני הממסד. בישראל ניתן על תרומות זיכוי בשיעור 35 אחוז על תרומה מעל רצפה של 300 ש"ח ועד תקרה של שבעה וחצי מיליון ש"ח למוסדות מוכרים על פי סעיף 46 לפקודת מס הכנסה.

עם זאת, הלגיטימיות של העשייה הפילנתרופית בישראל עדיין מוטלת בספק מבחינת הרשויות. דוגמה לכך היא העובדה שבמסגרת המלצות הוועדה לבחינת הקמה של מוסד עמותה-קרן (מינהל הכנסות המדינה, 2009) הומלץ שלא להעניק למוסד הקרן מעמד מיוחד הקשור בהטבות מיסוי ולהסתפק בהטבת המס הקיימת על תרומות. מכאן היחס האמביוולנטי כלפי תפקידה של הפילנתרופיה, לפחות במדינת ישראל: מחד גיסא הרצון לקבל ממנה משאבים, ומאידך גיסא הרצון להגביל את השפעתה בזירת קביעת המדיניות וקבלת החלטות. אם כן, למרות המגמה של ממשלת ישראל לקדם שיתוף פעולה בין מגזרי עם המגזר השלישי והפילנתרופיה, הבסיס הלגיטימי לפעילות הפילנתרופיה צר ומוגבל בעיני הממסד הרשמי (משרד ראש הממשלה, 2009). גם בציבור הרחב יש רגשות מעורבים כלפי הפילנתרופיה; הוא רואה בחיוב את תרומתה, ובה בעת חשדן כלפיה (שמיד ורוידך, 2008). חשדנות זו, באשר לסכנות האורבות לדמוקרטיה עקב מעורבות הולכת וגדלה של הפילנתרופיה, רווחת גם אצל קובעי המדיניות הציבורית ומבצעה. שכן פילנתרופיה המתיימרת להכניס נורמות וסטנדרטים שונים של עבודה וסגנונות ניהול השאובים מהעולם העסקי והיזמי של הפילנתרופים עלולה להשתלט על חלקים של המרחב הציבורי (שמיד ועמיתים, 2009; שמעוני, 2007; Hess, 2005; Reich, 2006). סכנה טמונה גם בכוח הרב של הפילנתרופיה אל מול הארגונים הנתרמים. המשאבים של הפילנתרופים ומולם הארגונים ללא כוונת רווח, המשוועים למקורות מימון, יוצרים חוסר איזון מובנה במערכת היחסים שבין תורם לנתרם, המציב את הפילנתרופיה לעתים בעמדה של דוגמטיות מוסרית, כפיית עמדותיה על הסביבה, פטרונות והתעלמות מהצרכים האמיתיים ומעמדותיהם של אנשי מקצוע (Reich, 2006).

כאמור, אין הפילנתרופיה תופעה חדשה במציאות של מדינת ישראל (חסקי-לוונטל וקבלו, 2009). לתופעה זו שורשים עמוקים בחברה היהודית, ומושג הצדקה קנה לו אחיזה במסורת היהודית (כמו גם בשאר הדתות המונותיאיסטיות). איסוף כספים בגולה למען היישוב היהודי בארץ ישראל נהג עוד בימי המשנה והתלמוד. במאה ה-17 פיתחו קהילות יהודיות בגולה מנגנונים למתן תרומות לתושבי ארץ ישראל, שכוננו כלכלת החלוקה של היישוב הישן בארץ ישראל (ברטל, 1995; פרידמן, 2001; רוטשילד, 1969). בהמשך, מאמצע המאה ה-19 ועד תחילת המאה ה-20, השתנתה התרומה ליישוב היהודי בארץ ישראל ממתכונת של תרומה למטרות צדקה וחסד לכזו המכוונת לפיתוח כלכלה יצרנית המזוהה עם רעיון התחייה הלאומית והתנועה הציונית. הוקרה מיוחדת בדברי הימים של תקומת העם היהודי בארץ ישראל שמורה לפעילותם ולנדבנותם של סר משה מונטיפיורי (ברטל, 1984) והברון אדמונד דה-רוטשילד. בתקופתם נעשתה הפילנתרופיה בארץ ישראל מעורבת גם בפיתוח תעסוקה ותעשייה וכן ביישוב הארץ. כשהוקמו המוסדות הלאומיים ואחריהם המדינה, ובשנים שלאחר מכן, היה לתרומות של יהודי התפוצות תפקיד חשוב במימון תהליכים אלה ובהשגת היעדים של היישוב הציוני (Berkowitz, 1996; Stock, 1987). נוצרו מנגנונים שונים לגיוס כספים ולתרומות. החשובים בהם הם

הקרנות הלאומיות (קק"ל וקרן היסוד), הארגונים היהודיים (ג'וינט, הדסה) והמגביות (חסקי-לוונטל וקבלו, 2009).

בשנים שלאחר מכן המשיכה הפילנתרופיה בישראל למלא תפקיד חשוב, הן דרך תרומות מחו"ל של יהדות הגולה והן דרך מפעלי התרמה בישראל לגיוס משאבים לטובת עמותות שונות שנוסדו כדי לענות על צרכים שונים בחברה הישראלית, כמו האגודה למלחמה בסרטן, אקיי"ם ואחרות (חסקי-לוונטל וקבלו, 2009). בעשורים האחרונים בישראל אנו עדים לצמיחתם של ארגוני מימון עצמאיים – קרנות תאגידיות, משפחתיות, ציבוריות וקהילתיות שמתווכות, מגייסות ומפנות תרומות שנאספו עבור תוכניות ומיזמים חברתיים ואחרים (ברנר, חזן, שמיד ורודיך, 2009; גדרון, אלון, שלנגר ושוורץ, 2006). מלבד הגידול במספר הארגונים, העמותות והקרנות הזרות, הפועלים בישראל אנו עדים לגידול במספר הפילנתרופים הישראליים העוסקים בפעילות שמטרתה לתרום כהשלמה ותוספת לפעילות הממשלה בקידום תוכניות חברתיות ולשיפור רווחתן ואיכות חייהן של אוכלוסיות שונות בישראל (סילבר, 2007, 2008; שמיד, רודיך ובר-ניסים, 2009; שמעוני, 2008).

למרות ההיסטוריה הארוכה של העשייה הפילנתרופית ואף שהפילנתרופיה, על שמותיה השונים, היא תופעה ותיקה ומבוססת, הרי חקר הפילנתרופיה הוא עניין חדש למדי. העיסוק בפילנתרופיה כדיסציפלינה קיים בעולם מעט יותר מעשרים שנה. זהו עיסוק רב תחומי ובין תחומי – כלכלה, משפטים, מדיניות ציבורית, מדעי המדינה, גיהול, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, חינוך, פסיכולוגיה, היסטוריה, אמנות ופילוסופיה. הדיסציפלינות השונות עוסקות כל אחת בהיבטים שונים של התופעה; מודלים כלכליים מסבירים נתינה ועוסקים בהשפעה של מיסוי על תרומות, רגולציה ופיקוח על מוסדות פילנתרופים, בניצול לרעה של מימון פילנתרופי או בהטבות המס הניתנות למוסדות פילנתרופיים. דיסציפלינות אחרות עוסקות בתפקיד הפילנתרופיה בעיצוב המדיניות ובהשתתפותה בתהליכי קבלת החלטות, בגורמים המשפיעים על תרומות ובמאפייני התורמים, בהשפעות גזע ומגדר על תרומה, במעורבות הפילנתרופיה במערכת החינוך וההשכלה הגבוהה, בחינוך לנתינה, במניעים לנתינה, בהיסטוריה של הפילנתרופיה בתרבויות שונות, בפילנתרופיה בספרות ובשירה, באתיקה ובדילמות מוסריות.

חקר הפילנתרופיה הוא תופעה חדשה יחסית גם בישראל. יחד עם זאת, מחקרים שנערכו עד כה בתחום מלמדים על פעילות פילנתרופית ענפה של קרנות פילנתרופיות (ברנר ועמיתים, 2009; גדרון ועמיתים, 2006), של תורמים פרטיים (סילבר, 2007; שמיד ועמיתים, 2009; שמעוני, 2007), של הציבור הרחב (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2009a) ושל עסקים ותאגידים (בר-צורי, 2008). נמצא שהפילנתרופיה בישראל תופסת נפח כלכלי משמעותי במימון המגזר השלישי. נתונים מסקר מלכ"רים שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מלמדים שפילנתרופים מקומיים ופילנתרופים מחו"ל תרמו ביחד כ-18 מיליארד ש"ח בשנת 2007 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2009b). הנתונים

מלמדים גם על התעוררות בעשייה הפילנתרופית הפנים ישראלית, הן של תורמים גדולים המסגלים לעצמם דפוסי תרומה של פילנתרופיה חדשה, הן של הציבור הרחב והן של קרנות. אף שאין מוסד חוקי רשמי לקרן פילנתרופית, וקרנות פועלות במתכונות חוקיות שונות (עמותות, חברות לתועלת הציבור, חברות פרטיות ועוד), הן מימנו את המגזר השלישי בהיקף 5.1 מיליארד ש"ח בשנת 2006 (ברנר ועמיתים, 2010). סך ההוצאות של הפילנתרופיה המוסדית בישראל עומד על 1.03 אחוזים מהתמ"ג ו-2.38 אחוזים מהוצאות הממשלה בשנת 2006. רוב הכסף – 67 אחוז ממשאבי הקרנות – עדיין מגיע מחו"ל (ברנר ועמיתים, 2010). תחומי העיסוק העיקריים של הפילנתרופיה בישראל (הפרטית, המוסדית והעסקית) הם התחומים החברתיים: חינוך, רווחה ובריאות. מעורבותה בתחומים אלה היא ביטוי לעניינה הגובר בקידום נושאים חברתיים ואחרים לצדן של הממשלה והחברה האזרחית. אין הפילנתרופיה משמשת ואינה יכולה לשמש תחליף לממשלה באספקת שירותים חברתיים. אף שהציבור בישראל תופס את תרומתה כחיונית, למרות חשדנותו, הרי אין הוא חושב שהפילנתרופיה יכולה להחליף את הממשלה. הפילנתרופיה משלימה בעזרת תמיכתה את השירותים שהממשלה מתקשה לספק, ומהווה תוספת למשאבים הקיימים, המופנית לפיתוח שירותים חדשניים, הנוספים לאלה שהגורמים הממלכתיים מספקים (שמיד ורודיך, 2008; Anheier & Leat, 2002).

הגיליון המיוחד המונח לפניכם מוקדש לחקר הפילנתרופיה בישראל ומכנס בין דפיו מחקרים חדשניים, פרי עטם של חוקרים המתחקים אחר התפתחות התופעה בארץ. שבעת המאמרים עוסקים בסוגיות המעסיקות את עולם הפילנתרופיה בישראל: הסוגים השונים של הפילנתרופים הפועלים בישראל (תורמים פרטיים, קרנות, פילנתרופיה עסקית ועמותות); יעדי התרומות העיקריים ותחומי הפעולה המרכזיים של הפילנתרופיה בישראל; ההתפתחות ההיסטורית של הפילנתרופיה; היקף התופעה; השפעת מיזמים פילנתרופיים על השגת מטרות חברתיות ושוויוניות; יחסי הגומלין עם הממשלה, מוסדות השלטון המקומי וסוכנויות אחרות; עמדות הפילנתרופיה כלפי בכירים בממסד הממשלתי והציבורי.

התפיסה התיאורטית המנחה אותנו בהבנת הפילנתרופיה היא היותה פעילות וולונטרית של יחידים, שמניעיהם שונים, חלקם אינדיווידואליים ואנוכיים, תועלתניים ואינטרסנטיים וחלקם אלטרואיסטים ואידאולוגיים, ולפעמים הם גם וגם. הפילנתרופיה היא פרי רצונם של בעלי ההון להשפיע על הזירה הציבורית – להחזיר לחברה שאפשרה להם לצבור את הונם, אך בה בעת למצב את עצמם כתורמים לשינוי חברתי ולקידום תוכניות חברתיות שהממשלה מתקשה להוציא לפועל או שאינן תופסות מקום חשוב בסדר העדיפויות הלאומי. אנו מאמינים שלהבנה תיאורטית עמוקה יותר של התהליך הפילנתרופיה השלכות חשובות על דרכי יישומה: העלאת חשיבות הנתנה הפילנתרופית על סדר יומם של הציבור ושל הממשלה (שעד היום לא ערכה דיון אחד המוקדש למדיניותה כלפי

הפילנתרופיה); קביעת התחומים המועדפים לתרומה ועידוד הפילנתרופיה לקדם את רווחתם של תושבי הפריפריה ולא רק את זו של מרכז הארץ; תרגום הידע הנוצר והמתגבש ל"הוראות הפעלה" שיבטיחו נתינה נדיבה גם של הדורות הבאים של הפילנתרופים, המהווים חוליה חשובה במארג החברתי הלא פורמלי, המשלים את הממסד הפורמלי. ברוח הדברים האלה כינסנו יחד אסופת מאמרים שכל אחד מהם מציג היבט חשוב וחינוכי בהבנת הפילנתרופיה המתהווה בישראל.

מאמרו של ניסן לימור אחריות חברתית של עסקים: סקירה היסטורית קצרה בוחן את התפתחות המושג ותופעת הנתינה ומציג דילמות הקשורות בו. בדיקת המושג נעשית בין היתר לאור מגמות הגלובליזציה, תמורות בתפקיד הממשלה על רקע החלוקה מחדש של התפקידים בינה לבין ארגונים לא ממשלתיים (בהם ארגוני החברה האזרחית וארגונים פרטיים למטרות רווח). המסקנה העולה מהמאמר היא שמושג האחריות החברתית מותיר סביבו ערפל גדול, המקשה על רגולציה של פעילות עסקים בתחום האחריות החברתית ועל בחינת השפעות התופעה.

מחקרן החלוצי של בת-חן ויינהבר ורינת בן נון מנסה לתת תשובה לשאלת יחסי הפילנתרופיה ומערכת החינוך. מעורבותה של הפילנתרופיה במערכת החינוך התגברה בשנים האחרונות, והיא מעלה שאלות ודילמות מקצועיות, מוסריות וערכיות. במחקר נבחנת פעילות ארגונים אזרחיים, קרנות, עמותות ופילנתרופיה עסקית בבתי ספר והשפעתה על שוויוניות בין בתי הספר. המחברות סוקרות את התפתחות היחסים בין מערכת החינוך לארגוני המגזר השלישי, ומנתחות את מאמצי משרד החינוך לקדם שוויוניות במערכת החינוך לאור הגידול בחלקן של תוכניות פרטיות שונות בין כותלי בית הספר. המחקר בחן את היקף פעילות הפילנתרופיה והמגזר השלישי בבתי הספר השונים ואת ההבדלים הנובעים מהרמה הסוציו-אקונומית של תלמידי בית הספר (מדד הטיפוח של בית הספר), הבדלים בנושאי התוכניות, בקהל היעד שלהן ובמקורות המימון. מהמחקר אנו למדים על פעילות רחבת היקף של ארגונים אזרחיים ופילנתרופיה במערכת החינוך באזורים חזקים וחלשים כאחד מבחינה סוציו-אקונומית. ואולם אין היא מצמצמת את הפער בין חלשים וחזקים, אלא משמרת ואף מחזקת אותו. לדעת המחברות אין זו תעודת עניות לפילנתרופיה, אלא לממסד המאפשר אי שוויון במערכת החינוך ולא נותן מענה לצרכים הבסיסיים של בתי ספר חלשים.

מאמרה של אהובה אבן-זהר עוסק במעורבות פילנתרופית בהתמודדות עם משפחות עניות ובוחן את ההשפעה של התערבות פילנתרופית על מקבלי הסיוע. המקרה הנבחן, עמותת חל"ב (חלב, לחם וביצים), ארגון הסיוע של עובדי בזק וגמלאיה, מהווה מודל ייחודי לפילנתרופיה עסקית של הקמת עמותה כחלק מארגון העובדים והגמלאים; מודל זה מצליח לרתום כוח אדם גדול על בסיס התנדבותי. זהו מחקר הערכה של פעילותה העמותה בתחום הסיוע במזון למשפחות נזקקות, הסובלות מאי ביטחון תזונתי ומוגדרות

במאמר "משפחות במצוקה קשה ועמוקה". ממצאי המחקר מראים שאין הסיוע מחליף את המשפחות ממצב של אי ביטחון תזונתי ומציע הצעות לשיפור התוכנית המוצעת. בדומה למאמר הקודם, גם מאמר זה נותן דוגמה למצב שבו הפילנתרופיה נדרשת לתת מענה לצורכי יסוד של החברה שאינם מסופקים בידי הממשלה. לאור הוויכוח בדבר מידת האפקטיביות של הפעילות הפילנתרופית, גם מאמר זה מעלה שאלות חשובות בדבר תפקידה של הפילנתרופיה בצמצום פערים ואי שוויון חברתי ובמתן פתרונות לבעיות חברתיות שאינן מקבלות את המענה הראוי.

מאמרו של ברוך שמעוני עוסק ביחסים שבין הפילנתרופיה למדינה בהסתמך על מחקר איכותני וריאיונות עומק עם תורמים גדולים. המאמר מתמקד בתופעת הפילנתרופיה החדשה וביחסיה עם הממשלה והמגזר השלישי. למושג פילנתרופיה חדשה פירושים רבים. אולם במאמר זה הכוונה היא לפעילות שיטתית ואסטרטגית המייבאת לעולם הפילנתרופי פרקטיקות ניהוליות ואת עולם התוכן העסקי. פעילות זו כוללת מעורבות אישית של התורמים במיזמים החברתיים שהם מממנים אותם. הפילנתרופיה החדשה נבדלת מזו ה"ישנה" ברצונה לפתור בעיות מהשורש ולא להתמודד רק עם התסמינים עצמם וכן בהתרחקותה ממונחים של צדקה, חסד ועזרה לחלשים. התורמים המרואיינים במחקר מעורבים בתחומים החברתיים ובעיקר בתחום החינוך כדי לצמצם פערים. הם רואים עצמם כחלוצים חברתיים המביאים עמם ידע וכישורים ולא רק כסף. אף שהם מצויים בעולם העסקי, פעילותם הפילנתרופית מתנהלת, בין היתר, אל מול המדינה והשלטון המקומי. אף שהם רוחשים אי אמון בממשלה ולא חוסכים ממנה ביקורת, הנחקרים מכירים בה כגורם בעל היכולות הגבוהות ביותר לקידום מטרות חברתיות ורואים בשיתוף הפעולה עמה תנאי לאפקטיביות של הפעילות הפילנתרופית. הפילנתרופיה הישראלית במחקר עסוקה לא רק בכישלונות ובחולשות הממשלה, אלא גם במגבלות הפילנתרופיה. אין הפילנתרופיה אמורה ואינה יכולה לשמש תחליף למדינה. יתרה מזאת, הנחקרים מצפים מהממשלה שתנהל איתם דיאלוג ותדאג לחלוקת עבודה מסודרת בינה לבינם לבין המגזר השלישי. בהקשר זה על הממשלה לקחת אחריות ולאמץ פרויקטים שהוכיחו את עצמם, להגדיר צרכים ולווסת את הפעילות הפילנתרופית, משום שהשוק הפילנתרופי עצמו אינו יעיל וסובל מכפילויות ומהעדר מיקוד.

מאמרו של מיכל בר-אלמוג ואסתר זיכלינסקי עוסק בפעולתן של קרנות בישראל ומתמקד, בדומה למאמר הקודם, בזירת הקשרים שבין הפילנתרופיה לממשלה. המחקר שהמאמר מבוסס עליו בוחן ניסיון כושל לשותפות בין הממשלה לקרנות פילנתרופיות במיזם יניב, שמטרתו היתה לקדם את הטיפול בילדים ונוער בסיכון בישראל. אף שמדובר בחקר מקרה אחד, המאמר תורם להבנת תחום הפילנתרופיה בישראל בשני אופנים עקריים. ראשית, הוא מספק דוגמה לדרך שבה הפילנתרופיה החדשה מבקשת להשפיע על מדיניות ציבורית בישראל ומנתח את הקשיים להוציא ניסיונות אלה מהכוח אל הפועל. שנית, המאמר עוסק

במושג השותפות ובעולם התוכן של השותפויות הבין מגזריות, שיש לו חשיבות רבה בהבנת היחסים המתפתחים והבלתי מעוצבים בין יוזמות פרטיות המבקשות להשפיע על הזירה הציבורית לבין מוסדות המדינה והממשלה. הניסיון הנלמד מהמקרה המתואר משמש חומר רקע חשוב ליזמים פרטיים המבקשים להשפיע על הזירה הציבורית, והנדרשים לשיתוף פעולה מצד גורמי הממשל בתהליך עיצוב המדיניות וביצועה. המאמר מספק חומר למחשבה לאלה היוזמים פרויקטים ותוכניות חברתיות, שיש להם זיקה לחלוקת העבודה הנדרשת ביניהם לבין הגורמים הממשלתיים המופקדים על קביעת המדיניות הציבורית.

מאמרו של אמנון בהם עוסק בחיבור בין המדינה לפילנתרופיה ומתמקד בתפקיד העובדים הסוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים בהקשר זה. הנחת המחקר היא שלעובדים סוציאליים תפקיד חשוב ותרומה חיונית לקשרי עסקים וקהילה. מנקודת המבט של מקצוע העבודה הסוציאלי, למעורבות עובדים סוציאליים בקשרי עסקים וקהילה חשיבות הנובעת ממחויבות העובדים ללקוחותיהם, אשר עלולים להיפגע מפעילות של פילנתרופיה עסקית ללא פיקוח וללא מעורבות הרשויות ותיווכן. מנקודת המבט של עולם הפילנתרופיה מעורבות כזו חיונית כדי למקסם את הפוטנציאל הטמון במשאבים הפילנתרופיים ולמנוע מעורבות בקהילה, הנעשית באופן לא מקצועי וללא היכרות מספקת עם התחום החברתי. מטרת המחקר, שהמאמר מבוסס עליו, היא לאתר גורמים היכולים לתרום לעמדה חיובית של עובדים סוציאליים כלפי קשרי עסקים-קהילה עם מחלקות לשירותים חברתיים ולקוחותיהן. עמדות חיוביות של עובדים סוציאליים כלפי קשרי עסקים וקהילה נבחנו בשני היבטים. הראשון מתייחס לנכונות העובדים הסוציאליים לקחת חלק בתפקידים הקשורים לקשרי עסקים וקהילה, דוגמת גיוס משאבים. ההיבט השני הוא הנכונות להשפיע על תהליכי קבלת החלטות ובניית קשרים כאלה. לטענת המחקר, הגורמים המסבירים עמדות חיוביות של עובדים סוציאליים בשני ההיבטים שנבחנו הם שניים: תחושת מסוגלות אישית של העובדים ותמיכת מנהל המחלקה בקשרים כאלה. ואולם משתנים אחרים (משאבים מוגבלים במחלקה, מעורבות בתפקידי ניהול ועוד) נמצאו קשורים רק לאחד משני ההיבטים שנבחנו. מכאן, שהצבת נושא הקשרים הפילנתרופיים (או קשרי עסקים-קהילה) על סדר היום של המחלקות לשירותים חברתיים והנהגת מדיניות של תרבות ארגונית תומכת חשובה למידת המעורבות הפוטנציאלית של עובדים סוציאליים בעולם הפילנתרופיה. לאור העובדה שבמחלקות לשירותים חברתיים יש עניין רב בקשרים כאלה (רודיך, 2008), יש לבחון כיצד ליישם את מסקנות המחקר בשטח.

במאמר האחרון, פרי עטם של הלל שמיד ואבישג רודיך, פילנתרופיית העלית בישראל: מאפיינים, מניעים ודפוסי תרומה, זוכה הפעילות הפילנתרופית של תורמים גדולים להתייחסות מיוחדת. המחקר שהמאמר מתבסס עליו בחן בקרב 79 תורמים גדולים את

תופעת פילנתרופיית העלית בישראל – המאפיינים הדמוגרפיים של הפילנתרופים הישראלים, המניעים שלהם לתרום, אוכלוסיות היעד ותחומים מועדפים לתרומה, ערכן הפיננסי של התרומות, ערוצי התרומה והמנגנונים שבאמצעותם מועברות התרומות לאוכלוסיות היעד ולארגונים חברתיים ואחרים. במאמר מוצג גם ניתוח של יחסי הפילנתרופים עם הממשלה וקובעי המדיניות הציבורית. ממצאי המחקר מצביעים על כך שבישראל יש מעגל פילנתרופים התורם ביד נדיבה למטרות חברתיות ושלתורמים הישראלים מניעים ייחודיים לעשייה פילנתרופית, בהם אידיאולוגיה ציונית ותחושת משבר בחברה הישראלית אל מול האתגרים הגואים. התחומים ההעיקריים שהפילנתרופים הישראלים תורמים להם הם התחומים החברתיים: חינוך, רווחה ובריאות.

לאסופת המאמרים המוצגת בחוברת זו תרומה חשובה להבנה טובה יותר של התמורות והשינויים המתרחשים בפילנתרופיה בישראל. במיוחד תורמים המאמרים להבנת התהליך הפילנתרופי, תפקיד הפילנתרופיה, מקומה בחברה המודרנית, מאפייניה, תרומתה ויחסיה עם הממשלה. הפילנתרופיה החדשה בישראל נמצאת בתהליך עיצוב זהותה הארגונית הייחודית ומציאת מקומה במרחב הציבורי והפרטי. היא חווה תמורות ומעברים מהפילנתרופיה ה"רומנטית" אל זו הרציונלית, המטרית, האינסטרומנטלית, המכוונת להשגת המטרה. מחקרים שיבואו בעקבות אלה המוצגים בחוברת זו יתרמו להבנה טובה יותר של התהליכים הקשורים במעברים אלה, להשפעותיהם וכן למיסוד האקדמי והאמפירי של תחום מתפתח זה, שלמרכזו לחקר הפילנתרופיה בישראל באוניברסיטה העברית בירושלים יש בו חלק חשוב.

מקורות

בן צורי ר' (2008). אחריות חברתית ומעורבות עסקים בקהילה – מדדים כמותיים של מעורבות עסקים בקהילה. מנהל מחקר וכלכלה משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, ירושלים.

ברטל, י' (1995). היישוב הישן בארץ ישראל 1914-1977. בתוך י' ברטל (עורך), גלות בארץ: יישוב ארץ ישראל בטרם ציונות – מסות ומחקרים (עמ' 49-63). ירושלים: הספרייה הציונית.

ברטל, י' (1984). משה מונטיפיורי וארץ ישראל. קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה, 160-149, 33.

ברנר, נ', חזן א', שמיד ה' ורודיך א' (2009). סקר קרנות פילנתרופיות וגופי מימון בישראל. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל.

גדרון ב', אלון י', שלנגר א' ושוורץ ר' (2006). מגזר הקרנות הפילנתרופיות וארגוני המימון בישראל. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.

חסקי-לוונטל, ד' וקבלו, פ' (2009). מהנדיב הידוע ועד הקרן החדשה לישראל. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009). הסקר החברתי 2007 – מחולל הלוחות משאב אלקטרוני. באתר:

<http://surveys.cbs.gov.il/Survey/survey.htm>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009). הכנסות והוצאות מלכ"רים 2005-2008. הודעה לעיתונות, כ"ח בניסן תשס"ט, 22 באפריל 2009, ירושלים 076/2009. באתר: www.cbs.gov.il/www/hodaot2009n/08_09_076b.doc

מנהל הכנסות המדינה (2009). המלצות הצוות לבחינת קיומן של "עמותות קרן" או "חברות קרן לתועלת הציבור" וההסדרים שיחולו לגביהן בהמשך להחלטת ממשלתה מס' 3190. מצגת שהוצגה במסגרת השולחנות העגולים, ביום חמישי, 31.12.09, י"ד טבת התש"ע.

משרד ראש הממשלה (2009). השולחן העגול – מסמכי המסגרת לניהול השיח התלת מגזרי. משרד ראש הממשלה: ירושלים.

סילבר, א' (2008). עידן הפילנתרופים? המקרה הישראלי. חברה אזרחית ומגזר שלישי בישראל, ב, 9-32.

סילבר, א' (2007). כריזמה ובניית מוסדות בשדה פילנתרופי בהתהוות: המקרה הישראלי. בתוך חנה הרצוג, טל כוכבי ושמרון צלניקר (עורכים), דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל: לשמואל נח איזנשטדט בהגיעו לגבורות (עמ' 261-282). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

פרידמן, מ' (2001). חברה במשבר לגיטימציה: היישוב הישן האשכנזי 1900-1917. ירושלים: מוסד ביאליק.

רודיך, א' (2008). הקשרים הפילנתרופיים בין שתי מחלקות לשירותים חברתיים וגורמים וולנטריים – זירה חדשה למימון שירותי רווחה? עבודת תיזה לצורך קבלת תואר שני במדיניות ציבורית בהנחיית פרופ' אורי ינאי, האוניברסיטה העברית בירושלים.

- רודיך, א' (2007). לא רק אהבת האדם – הפילנתרופיה בראי התיאוריה והמחקר. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רוטשילד מ"מ (1969). החלוקה כביטוי ליחסה של יהדות הגולה ליישוב היהודי בארץ ישראל, בשנים 1860-1810. ראובן מס, ירושלים.
- שמיד, ה', רודיך, א' ושאול בר-ניסים ח' (2009). פילנתרופיית העלית בישראל: מאפיינים, מניעים ודפוסי תרומה. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שמיד, ה' ורודיך, א' (2008). סקר עמדות הציבור הרחב ביחס לפילנתרופיה ופילנתרופים. ירושלים: המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שמיד, ה' ומיינהרד א' (2001). יחסי הגומלין בין ארגונים ללא כוונת רווח, המספקים שירותים אישיים וחברתיים, וארגונים לכוונת רווח: ניתוח משווה – ישראל וקנדה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- שמעוני, ב' (2008). עסקים ופילנתרופיה חדשה בישראל: אתנוגרפיה של תורמים גדולים. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, המרכז לחקר הפילנתרופיה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- Andreoni, J. E. (2006). Philanthropy. In J. Mercier-Ythier, S. C. Kolm, & L. A. Gerard-Varet (Eds.), *Handbook of the economics of giving, altruism and reciprocity. Vol 2* (pp. 1201-1269). Amsterdam: Elsevier
- Anheier, Helmut. K and Leat, Diana (2002). *From charity to creativity: philanthropic foundations in the 21st century*.
- Anheier H. &. List. R. A. (2005). *A dictionary of civil society, philanthropy, and the non-profit sector*. London/New York: Routledge.
- Berkowitz, M. (1996). Toward an understanding of fundraising, philanthropy and charity in western Zionism 1897-1933. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations*, 7, 241-258.
- Carman, J. G. (2009). Nonprofits, funders, and evaluation: Accountability in action. *The American Review of Public Administration*, 39, 374-390.

- Frumkin, P. (2006a). *Strategic giving: The art and science of philanthropy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frumkin, P. (2006b). Accountability and legitimacy in American foundation philanthropy. In K. Prewitt, M. Dogan, S. Heydemann, & S. Toepler (Eds.), *The legitimacy of philanthropic foundations: United States and European perspectives* (pp. 99-122). New York: Russell Sage Foundation.
- Hess F. (2005). *With the best of intentions: How philanthropy is reshaping K-12 education*. Cambridge, Mass.: Harvard Education Press.
- McCully, G. (2008). *Philanthropy reconsidered: Private initiatives, public good, quality of life*. Bloomington, IN: AuthorHouse.
- Oxford English Dictionary Online. (2010). Retrieved April, 2010, from <http://dictionary.oed.com/>
- Payton, R. L. & Moody, M. P. (2008). *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission*. Bloomington: Indiana University Press
- Payton, R. L. (1988). *Philanthropy: Voluntary action for the public good*. New York: American Council on Education/Macmillan.
- Prewitt, K. (2006). American Foundations: What Justifies Their Unique Privileges and Powers. In . K. Prewitt, M. Dogan, S Heydemann, & S. Toepler (Eds.), *The legitimacy of philanthropic foundations : United States and European perspectives*. New York: R. Sage Foundation.
- Reich, R. (2006) Philanthropy and its Uneasy Relation to Equality. In W. Damon & S. Verducci (Eds.), *Taking philanthropy seriously: Beyond noble intentions to responsible giving* (pp. 27-49). Bloomington: Indiana University Press.
- Salamon, L. M. (1992). *America's nonprofit sector: A primer*. New York: Foundation Center.
- Schervish, P. (1998). Philanthropy. In R. Wuthnow (Ed.), *Encyclopedia of politics and religions* (pp. 600-603). Washington, DC: Congressional Quarterly.

- Sealand, J. (2003). Curing evils at their source: The arrival of scientific giving. In L. J. Friedman & M. D. McGarvie (Eds.), *Charity, philanthropy, and civility in American history* (pp. 217-240). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Smith, J. A., (1999). The evolving American foundation. In C. T. Clotfelter & T. Ehrlich (Eds.), *Philanthropy and the nonprofit sector in a changing America* (pp. 34-51). Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- Stock, E. (1987). *Partners and purse strings: A history of the United Israel Appeal*. Lanham: University Press of America.
- Sulek, M. (2010). On the modern meaning of philanthropy. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39, 193-212.
- Van Til, J. (1990). *Critical issues in American philanthropy: Strengthening theory and practice*. Glenview, IL: AAFRC Trust for Philanthropy.
- Wolpert Julian (2006). Redistributive Effects of America's Private Foundations. In K. Prewitt, M. Dogan, S Heydemann, & S. Toepler (Eds.), *The legitimacy of philanthropic foundations : United States and European perspectives*. New York : R. Sage Foundation.